

ТАЊА ПЕТРОВИЋ
(Београд)

ИДЕОЛОШКЕ ФУНКЦИЈЕ УПРАВНОГ ГОВОРА У ПРОЦЕСУ
ЗАМЕНЕ ЈЕЗИКА.
ПРИМЕР СРБА У БЕЛОЈ КРАЈИНИ

У раду се разматрају идеолошке функције у наративном дискурсу
Срба у Белој Крајини

Кључне речи: управни говор, језичка идеологија, замена језика,
наративни дискурс, Срби у Белој Крајини.

Туђи говор, замена језика и језичка идеологија

Differentia specifica људског језика у односу на друге знаковне системе лежи у чињеници да о језику можемо говорити користећи тај исти језик, дакле у његовој рефлексивној природи. Захваљујући томе, један исказ може бити предмет другог исказа, и то се реализује кроз две језичке форме: кроз директни (управни) говор (*oratio recta*) и индиректни (неуправни) говор (*oratio obliqua*); „the former evokes the original speech situation and conveys, or claims to convey, the exact words of the original speaker in direct discourse, while the latter adapts the reported utterance to the speech situation of the report in indirect discourse“ (Coulmas 1986: 2).

Вишејезичне мањинске заједнице чију лингвистичку ситуацију карактерише процес замене језика,¹ попут Срба у Белој Крајини,²

¹ Замена језика може се дефинисати као постепен или изненадан прелазак појединца или групе са једног језика на други (Crystal [Кристал] 2003: 33, f. 31); Winford (2003: 15) замену језика дефинише као „the partial or total abandonment of a group’s native language in favor of another“.

² Срби у јужној словеначкој покрајини Белој Крајини представљају остатке ускочког становништва које се на овом терену населило у 16. веку. Овај рад је написан на основу теренског рада обављеног у периоду јуни 2002 — јуни 2004. у четири православна села у Белој Крајини: Милићима, Пауновићима, Мариндолу и Бојанцима, у којима данас живи око 300 становника. Више о социолингвистичкој ситуацији и

управо захваљујући чињеници да њихови чланови активно или пасивно поседују компетенцију на више идиома, те идиоме који су им на располагању користе на идеолошки релевантан начин, кроз употребу кодова изражавајући своје ставове и погледе како на језике, тако и на ширу друштвену реалност. Како истиче Tsitsipis (1998: 199), који се бавио процесом замене језика код говорника албанског језика (арванитика) у Грчкој, „the process of Arvanitika sociolinguistic shift has left its mark on the ways speakers view the codes on their sociolinguistic repertoire and negotiate their position vis-a-vis these codes“.

У овом тексту бавићемо се пре свега управним говором као дискурзивном стратегијом Срба у Белој Крајини и начинима на које се кроз управни говор изражава њихова језичка идеологија, схваћена као скуп погледа на кодове које етнолингвистичка заједница има на свом репертоару, на њихове симболичке вредности, статус и сл.³

Туђи говор који се јавља као део нечијег дискурса привукао је пажњу истраживача у оквиру различитих дисциплина, као што су лингвистика, поезика, логика, филозофија језика.⁴ Интересовање за туђи говор у оквиру антрополошке лингвистике, и нарочито анализе дискурса из перспективе лингвистичке идеологије, подстакнуто је у великој мери теоријом М. Бахтина (1922, 1929), која представља „one of the most interesting attempts to combine linguistic analysis with literary

стању традиционалне културе Срба у Белој Крајини в. у Петровић 2002, 2004, 2004а, 2004б.

³ Према већ класичној дефиницији Michaela Silversteina, језичка идеологија се разуме као „sets of beliefs about language articulated by users as a rationalization or justification of perceived language structure and use“ (Silverstein 1979: 193). Irvine (1989: 255) истиче социо-културну димензију језичке идеологије, дефинишући је као „the cultural system of ideas about social and linguistic relationships, together with their loading of moral and political interests“; сличан поглед на језичку идеологију има и Heath (1989: 53): „self evident ideas and objectives a group holds concerning roles of language in the social experiences of members as they contribute to the expression of the group“. Jaffe (1999) језичку идеологију дефинише као „people’s ideas about what a language is and should be, cultural ideas about the relationship between forms of language and social identities“, док је Woolard (1998: 3) види као „representations, whether implicit or explicit, that construe the intersection of language and human beings in a social world“. У свим овим дефиницијама, тежиште је на погледима на језик самих говорника и на начинима на које се различите друштвене појаве артикулишу кроз ове погледе. У литератури на енглеском језику за језичку идеологију среће се више термина између којих нема значајније разлике у значењу: *language ideology*, *linguistic ideology*, *ideologies of language*. Будући да се у српском језику, за разлику од енглеског, где придев *linguistic* означава и ’језички’ и ’лингвистички’, ова два значења реализују помоћу два посебна придева, у овом раду користим термин *језичка идеологија*, пошто је у питању идеологија која се односи на језик, а не на науку о језику. О развоју значења *language* → *linguistic* и *linguistics* → *linguistic* в. Silverstein (1998а: 140, f. 1).

stylistic concerns about narration“ (Lee 1997: 278). За разлику од реченице која је по Бахтину „највиша јединица језика (језика као предмета лингвистике), исказ је металингвистички феномен“ (Матијашевић 1980: XXII). Исказ се по Бахтиновом мишљењу „никако не може сматрати индивидуалном појавом у прецизном смислу те речи, нити се може објаснити индивидуално-психолошким или психо-физиолошким условима јединке која говори. *Исказ је социјалан (...)* Унутрашњи свет и мишљење сваког човека има свој стабилизирани *социјални аудијоријум*, у чијој се атмосфери граде његови унутрашњи докази, унутрашњи мотиви, оцене и др. (...) *Организационо средиште сваког исказа, сваког израза, није унутра већ напољу: у социјалној средини која јединку окружује*“ (Бахтин 1980: 91, 95, 104; курзив у оригиналу).

Полазећи од ових премиса, Бахтин развија теорију о дијалогској природи дискурса, истичући да „у оквиру лингвистички схваћеног језика као система (...) нема нити може бити дијалогских односа. Дијалогски односи могу постојати и постоје само између целих исказа, премда могу продирати и у исказ, у реч; тако настаје двогласна реч, тј. реч која није усмерена само на свој предмет већ и на туђу реч (реч другог субјекта)“ (Матијашевић, *loc. cit.*; исп. Бахтин 1963).

Дијалогска природа дискурса део је метајезика и заснива се на симултаном постојању више „гласова“ унутар дискурса. Смисао сваке речи у целини зависи од контекста, а „контексти употребе једне речи често се међусобно супротстављају (...) Контексти не стоје један поред другог као да се не примећују, већ се налазе у непрекидној интеракцији и борби“ (Бахтин 1980: 89).

У студијама о дијалогској природи дискурса, Бахтин посебну пажњу посвећује навођењу туђих исказа (или мисли) у оквиру исказа, дакле, у његовој терминологији, речи која је усмерена на туђу реч. Туђи говор он дефинише као „*говор у говору, исказ у исказу*, али истовремено и *говор о говору, исказ о исказу*“ (Бахтин 1980: 128, курзив у оригиналу). У овој дефиницији Бахтин истиче две особине туђег говора суштински важне за његову везу са језичком идеологијом: једна је његова метапрагматичка функција, а друга његова форма: избор језичких средстава којима ће говорник сигнализирати да се ради о „*исказу у исказу*“, која кад су у случају вешезичне заједнице попут Срба у Белој Крајини укључују и избор различитих кодова, у великој су мери израз језичке идеологије говорника.

⁴ Resanati (2000) даје анализу управног и неуправног говора из перспективе филозофије језика.

Coulmas (1986: 2) на следећи начин дефинише разлику између управног и неуправног говора: „the fundamental difference between the two lies in the speaker perspective or point of view of the reporter. In direct speech the reporter lends his voice to the original speaker and says (or writes) what he said, thus adopting his point of view, as it were. (...) In indirect speech, on the other hand, the reporter comes to the fore. He relates a speech event as he would relate any other event: from his point of view“.

На основу овакве категоризације управног и неуправног говора, могли бисмо закључити да преношење исказа друге особе путем неуправног говора, будући да се одвија из перспективе аутора дискурса а не првобитног говорника, даје много више простора за изражавање погледа и ставова, па тиме и за кодирање језичке идеологије у дискурсу. Насупрот томе стоји чињеница да је цитирање туђе речи, управни говор (*oratio recta*) у наративном дискурсу Срба у Белој Крајини далеко чешћи дискурзивни поступак од неуправног говора.⁵ У анализи која следи покушаћемо да откријемо узроке тога и покажемо на који се начин дословно навођење туђих речи може искористити за изражавање језичке идеологије аутора дискурса у коме се те речи наводе. Најпре ћемо нешто рећи о односу између аутора дискурса, дискурса самог и цитираног исказа друге особе укљученог у ауторски дискурс. Онда ћемо размотрити идеолошку позадину алтернације кодова приликом навођења туђег говора, а затим и формалне одлике дискурса које омогућавају инкорпорацију туђег исказа у исказ информатора, као и наративне функције ових инкорпорација. На крају ћемо се позабавити питањем односа управног и неуправног говора у дискурсу Срба у Белој Крајини на основу језичког материјала којим располажемо и покушати да из перспективе језичке идеологије одговоримо на питање зашто је директно цитирање нечијег исказа далеко фреквентније од индиректног навођења туђег говора.

Управни говор и позиција аутора дискурса

Захваљујући семантичком односу између исказа који се цитира и ширег исказа чији је аутор сам говорник и који укључује цитирани исказ (о томе в. Lee 1997: 292), цитирани исказ ширем (ауторском) исказу даје ауторитет, истовремено изазивајући ефекат објективизације и деперсонализације, будући да приликом директног цитирања исказа

⁵ До сличних резултата дошли су и Cameron (1997) за дискурс на шпанском језику и Vincent и Perrin (1999) за дискурс на француском језику.

друге особе „the form maximizes the integrity of the original and conveys the secondary message that the reporter is 'merely' reporting the form and is not personally interpreting or predicating anything about the content of the reported speech“ (Lucy 1993: 92; исп. Banfield 1982, Бахтин 1980).

На успостављање дистанце између аутора дискурса и његовог садржаја помоћу навођења директног говора указују Clark и Gerrig (1990: 792): „but when they quote, they take responsibility only for presenting the quoted matter — and then only for the aspects they choose to depict. The responsibility for the depicted aspects themselves belongs to the source speaker. So with quotations speakers can partly or wholly detach themselves from what they depict“. Tannen (1989: 101), с друге стране, истиче да од тренутка када говорник у свој дискурс укључи управни говор, тај говор више не припада аутору наведеног цитата, него говорнику самом, и да се управо на овој чињеници заснива функција ауторитета која се постиже употребом управног говора: „the reporting speaker assumes responsibility for the quoted words, and detachment of one voice from another gives way to fusion“ (исп. и Vincent/Perrin 1999: 300–301).

Иако се управни говор, као што смо већ навели, дефинише као дословно навођење речи или мисли друге особе, проучаваоци металингвистичке функције језика која се реализује употребом управног говора истичу да је однос између ауторског дискурса и цитираног исказа далеко сложенији од саме презентације говора друге особе, да „the presented material has a meaning and (...) this meaning is highly relevant to the meaning of the discourse in which the material is presented“ (Recanatì 2000: 186–187). Преношење гласа аутора управног говора стога није искључива намера онога који тај говор наводи и у томе је идеолошка димензија управног говора као дискурзивне форме: „discourse (...) has at least two dimensions. It is oriented towards its referential objects and towards another's discourse, toward someone else's speech. Reported speech takes as its referential object the speech of another, and at the same time indicates the reporter's attitude toward the source's utterance“ (Lee 1997: 281).

Dobrzyńska (2001: 39) такође наводи да „reported speech is not just a particular grammatical form of transformation, as some grammar books might suggest. We have to realize that reported speech represents in fact a kind of translation, a transposition that necessarily takes into account two different cognitive perspectives: the point of view of the person whose utterance is being reported, and that of a speaker who is actually reporting that utterance“. Сличну појаву у дискурзивној пракси говорника идиома арванитика у Грчкој описује Tsitsipis (1998: 122): „the con-

tours of the speaker's code-switched passages coincide almost predictably with directly quoted speech. Further, the narrator does not simply report on isolated utterances but constructs whole dialogues. However, (...) this does not qualify as an intention on the speaker's part to reproduce verbatim the words of another speaker. We are free to offer a more ideological reading of the segment's switches". Tannen (1989) у овој аргументацији иде још корак даље, истичући да се код туђег говора (енг. *reported speech*) ради о неправилној употреби термина, јер „it is not actually 'reported'. Instead what is generally meant by 'reported speech' is, in fact, spontaneous speech creatively construed by the speaker at the time of talk“. Она стога уводи термин *конструисани дијалог* (енг. *constructed dialogue*); из истог разлога, Dubois (1989) означава као *лажни цитацији* (енг. *pseudoquotation*) управни говор за који се претпоставља да није еквивалентан оригиналном говорном догађају.⁶

Преукључивање кодова при навођењу управног говора

Управни говор „is a strategic site for observing how social actors put into play their typifications of language-mediated social relationships“ (Álvarez-Cáccamo 1996: 34), при чему, кад се ради о вишејезичним заједницама, избор кодова има веома важну улогу: „by assigning code choices to the characters depicted, reporters selectively draw from their own sociolinguistic knowledge in order to construct a possible world where characters behave discursively as they do, within the confines of negotiated authenticity (...) Undeniably, these procedures in themselves reflect, on the level of practice, the ideological constructs by which members of a given speech community at a given point in time associate language behaviors with socio-discursive relationships of camaraderie, distance, dominance, or resistance“ (*loc. cit.*, курзив у оригиналу; исп. такође Polanyi 1982).

У разговорима које су са мном водили најчешће на српском језику, Срби у Белој Крајини често су прелазили на други, тј. словеначки идиом, онда када цитирају исказе неке друге особе. Са комуникацијске тачке гледишта, алтернација кодова није неопходна, зато је њена функција по правилу идеолошка и служи за успостављање дистанце и прављење разлике између двеју група — *ми* и *они*. Та разлика је битна или за истицање културолошких и религијских разлика, или дистанце на темпоралном плану између различитих генерација унутар заједнице.

⁶ Више о односу између оригиналног говорног догађаја и преношења туђег говора в.: Bamgbose 1986, Vauman 1986, Besiner 1993, Dubois 1989, Ducrot 1984, Gal 1979, Haberland 1986, Johnstone 1989.

[1]

[1.1] *А једном један умро ѿу, жена му Словенка,*

[1.2] *јао тени,*

[1.3] *ѿреба воду,*

[1.4] *реко Звонка, имам ја... имам ја свеѿе воде.*

[1.5] *Кај, мате?*

[1.6] *То ко да сам јој дао Бога кад сам донио свеѿу воду.*⁷

У сегменту бр. 1, информатор наводи дијалог који је водио са особом чији је матерњи језик словеначки. Дати фрагмент представља релативно завршену наративну форму, где је наведени дијалог „уоквирен“ исказима информатора — уводним (1.1), којим се дијалог који следи контекстуализује, и завршним (1.6), који на неки начин представља поенту наратива. Исказ 1.3 такође није део дијалога и припада „само“ информатору, прекидајући дијалог као нека врста метапрагматичке информације којом се допуњава и објашњава садржај цитираних исказа који у дијалогу припадају његовој саговорници. Њени искази цитирани су на словеначком идиому (у исказу 1.2 се због сродности језика то не може недвосмислено тврдити, док је за исказ 1.5 јасно да је на словеначком језику).

Следећи сегмент дискурса (бр. 2) нешто је сложенији и садржи више дословно цитираних исказа чији су аутори различите особе. Намера наратора да истакне разлику између погледа старијих православних становника Беле Крајине попут њега и њихових католичких снаха садржана је већ у првом исказу (2.1), који је делимично поновљен на средини наратива (2.16). Следи опис догађаја који то треба да потврди и који је подељен на два дела, а исказ 2.16 представља прелаз између њих. Исказом 2.2 се описани догађај просторно и временски контекстуализује. Следи опис причести са истицањем разлика између православног и католичког ритуала (2.4–2.15), који омогућава мотивисаност другог дела наратива, у коме се даје дијалог између две Словенке и између аутора наратива (2.17–23). Вишеструкост „гласова“ присутних у овом наративу повећава се текстуализацијом реалног контекста у коме овај наратив настаје као део комуникације између информатора и истраживача, која је постигнута питањем које наратор упућује саговорнику у исказу 2.3.

⁷ Подебљаним словима дајемо управни говор који наводи информатор, а подебљаним и подвученим словима метапрагматичке маркере који упућују на то да говорник прелази на управни говор (то су по правилу *verba dicendi*).

[2]

[2.1] *Ал еџо њима, њима не одговара џа наша вјера*[2.2] *Ево сад је једна жена се ѣричестџила на Пеџрово, Босанка,*[2.3] *и џи знаш како наш џоџ исџоведа, како исџовед?*[2.4] *То нема џамо џоџајно, они имају неки као ормар, онда џу, џоџ је уну-
џра а џи изван стџојши, и џи њему шаџћеш онда све своје грехе њему казу-
јеш, а код нас џо ѣред олџаром ради,*[2.5] *јеси ли грешна, имаш ли неки велики, велики грех,*[2.6] *заџраво ја знам оно шџо мене џиџа.*[2.7] *Па велики грех немам, а грешим, грешимо сви.*[2.8] *И онда он каже Бог ће џи оџросџиџи,*[2.9] *онда онај еџиџрахилъ, шџо је оно носи ѣред собом,*[2.10] *знаш оно уско, да, еџиџрахилъ,*[2.11] *она се ѣригне,*[2.12] *знаш,*[2.13] *он с џим еџиџрахилъом горе,*[2.14] *знаш, и не знам ја,*[2.15] *нешџо измоли,*[2.16] *а џо њима, баш овој нашој снаји из Милића, браџовој снаји —*[2.17] *џаој, veli, kaj sam se ja smejala.*[2.18] *Pa kaj, kak?*[2.19] *Joј, pod kiclju je metno.*[2.20] *А није, velim, џод кикљу — џод манџију,*[2.21] *она ѣрави кикљу — није џод кикљу него џод еџиџрахилъ.*[2.22] *А немој се смијаџи, џа џаки је обичај, заџо се зове, наше је, reko,
нейромеџено, џо је и код вас било џако, код катџолика ѣрије да се ѣриче-
шџивало са вином и са хлебом.*[2.23] *Заџо се, reko, наша вјера зове орџодокс — нейромеџено, како је би-
ло у џочетџку, џако је још и данас.*

Цитирани дијалог између свештеника и особе која се причешћује (2.5–8) у ствари је замишљен и конструисан, што потврђује и коментар наратора којим се тај дијалог прекида (2.6), што је још један доказ да што верније навођење туђих речи није једини, па ни примарни, комуникативни циљ управног говора у наравици. Управни говор се поново јавља у другом делу наратива, најпре као дијалог између две Словенке и укључивањем самог наратора, који на тај дијалог реагује. При навођењу говора Словенки наратор прелази на словеначки идиом. У својој реплици, наратор лексему која је изазвала његову реакцију (*kiclja*) понавља без превођења на српски идиом.

[3]

[3.1] *Само су двије Словенке сахрањене њу. Покојна сѝрина Фана, она је била њу из Трибуча, и сад ѝрошле године је умрла једна жена, истѝо из Трибуча, ѝедесетѝ година је имала, боловала од рака. Иначе није њу нико још сахрањен... Е, има још једна шѝо је била из Требњега, ѝа је њу била удана за једнога, живили су у Крању, њу су и кућу најравили, сад су ѝод сѝаре дане живили њу, и она је истѝо умрла у болници, сад њу је урна. То су њи ѝри, да, више није нико. А и наше ће се ваљда... не знам.*

[3.2] *Баш ова моја, од ове деце маѝи, Соња,*

[3.3] *ја бут шла, вели на Отовас.*

[3.4] *У ѝо село ће је она рођена.*

[3.5] *Па си мислим, еѝо, не ваља ѝи ѝо.*

[3.6] *Не ваља, ѝамо ће ѝи је кућа, ће ѝи је...*

У овом сегменту цитат снахе дат на словеначком идому такође има функцију истицања разлика, а ауторова реплика чак и није део дијалога са снахом, пошто се не ради о изговореним речима, на шта сугерише глагол мишљења који претходи ауторовом навођењу сопствених речи (односно мисли). У фрагментима 3.5–6 ради се о врсти самоцитирања (енг. *self quotation*), чија је улога „a kind of distancing, whereby the speaker presents himself or herself as and actor in a scene“ (Macaulay 1987: 22).⁸

Наредни сегмент дискурса (бр. 4) садржи дијалог између наратора, који је припадник најстарије генерације, и његове унуке. Уводни исказ (4.1) поново изражава ауторов став који треба да се илуструје и потврди навођењем управног говора. Следећи исказ (4.2) конкретизује ситуацију у коју се смешта цитирани дијалог временски, а коментар којим се прекида прва реплика (4.4) просторно и ситуацијски:

[4]

[4.1] *Само сад млади свијеѝ више нема ѝих обичаја,*

[4.2] *за Божѝ реѝимо, ѝа сад баш кад је била Цвеѝна недеља,*

[4.3] *велим ја, реко, дјецо кући,*

[4.4] *ѝу се играли код нас,*

[4.5] *кући и набериѝе цвијеће, мейниѝе га у воду, сѝавиѝе јаје унутра, и ѝо цвијеће мора биѝи вани, не ѝод кровом, и суѝра је Цвеѝна недеља, и да се умијеѝе у ѝом цвијећу.*

[4.6] *А вели Дарја,*

[4.7] *иде у ѝрви разред,*

[4.8] *Деда, ми ћемо доћи...*

[4.9] *ми бото к вам приѝли да се бото умѝи.*

⁸ Више о идеолошким функцијама самоцитирања в. код Maupard 1996.

Последња три примера (бр. 2, 3 и 4) директно су повезана са процесом замене језика кроз који заједница пролази. Супротстављање не само идиома, културе и религије, него и начина живота и система вредности дешава се у оквиру породице, у другој и трећој генерацији. То да говорник у примеру бр. 4 жели тај сукоб да истакне супротстављањем кодова, потврђује и његова аутокорекција — цитирани исказ своје унуке започео је на српском, али се онда исправио и поновио га на словеначком.

Овакво придруживање кодова одређеним учесницима у комуникацији приликом навођења управног говора, где „informants tend to attribute to these choices social meanings which respond to stereotypical views on language use patterns“, Álvarez-Cáccamo (1996: 36) назива *конгруентним* или *изоморфним*, истичући да „albeit expected, these reported speech tactics in themselves offer valuable information about speakers' perceptions of the socio-indexical potential of language“ (*loc. cit.*).⁹

Уколико садржај исказа није повезан са успостављањем или истицањем генерацијских разлика које за собом повлаче и различите језичке идеологије, не долази ни до алтернације кодова при цитирању неког за кога је јасно да је у ситуацији која се дочарава цитирањем говорио на словеначком:

[5]

[5.1] *Мени дође свако, свако к мени дође,*

[5.2] *ето, ја сам јуче имао два... два, два, два шћуденџа из Марибора, то они зову скауџи.*

[5.3] *И та два су дошли,*

[5.4] *ко, ми смо, вели, скауџи из Марибора*

[5.5] *Па добро, ви сџе само двоџица, ђе су вам други,*

[5.6] *Е други, каже, су оџишли, џресџавали су у једном селу од Вџнице горе, једни су оџишли џрема Драгаџушу и ми овуда,*

[5.7] *џако да ђе се у Меџлици, не знам ја у којој... сасџаџи.*

У овом сегменту дискурса, наратор цитира свој дијалог са два Словенца, али не прелази на словеначки када наводи исказе својих саговорника. У последњем исказу (5.7), наратор чак преузима њихов

⁹ Избор кодова који се везују за одређене говорнике приликом навођења управног говора није увек, међутим, изоморфан и предвидљив: ова појава, коју Álvarez-Cáccamo (1996: 42) детектује у дискурсу двојезичних говорника галицијског и шпанског у Галицији и назива *временџање кодова* (енг. *code displacement*), „reflects the ideologically-mediated capacity of reflexive reported speech to transform context. In the construction of a believable possible world, reporters assign to characters (including themselves) language choices which may visibly conflict with observed or expected behaviors“.

„глас“ и са управног говора прелази на приповедање. Главна порука овог сегмента је, као и у досад наведеним, садржана у првом исказу: аутор говори о свом посебном положају у оквиру заједнице. Цитирани дијалог је само илустрација те поруке, између саговорника не постоји никаква тензија, те нема ни потребе за алтернацијом кодова којом би се она успоставила. При одређивању функција управног говора у наративном дискурсу Срба у Белој Крајини, чини се да је кључна управо веза између основне идеје коју аутор дискурса жели да изрази у сегменту дискурса који представља завршену наративну целину и управног говора који је део те целине.

Vincent и Perrin (1999) функције управног говора деле на наративне и ненаративне: „The essential aim of a reported utterance that has a narrative function is to move story along chronologically“ (*op. cit.*, 295). Управни говор који има ненаративну функцију, с друге стране, не доприноси развоју догађаја описаних у дискурсу. Ови аутори ненаративне функције деле на функцију оцењивања (*appreciative function*), функцију подржавања (*support function*) и функцију ауторитета (*authority function*). Управни говор у функцији оцењивања „reproduces a distinct point of view in order to highlight an event by a speaker“; управни говор у функцији подржавања „tends to illustrate a metadiscursive comment uttered by the speaker“, док управни говор у функцији ауторитета препознајемо у томе што „speaker personally communicates what is expressed in the quote“ (*op.cit.*, 293).

Са изузетком сегмента бр. 1, где је функција управног говора примарно наративна (такође је управни говор у првом делу сегмента бр. 2 (2.2–15) и у сегменту бр. 5 наративног карактера), у осталим фрагментима управни говор који карактерише и промена кодова има првенствено функцију оцењивања и служи као илустрација ауторових погледа на односе и систем вредности у оквиру заједнице. Алтернација кодова приликом цитирања последица је чињенице да су погледи аутора дискурса и погледи оних чији говор он наводи у сукобу. Своје неслагање са њиховим погледима аутор понекад и директно исказује — у репликама стварног или замишљеног дијалога, као у исказима 2.20–23 и 3.5–6. У другом наведеном случају, цитираним исказу претходи глагол мишљења, а управо је међусобна заменивост глагола говорења и глагола мишљења или перцепције сигуран знак да се ради о управном говору у функцији оцењивања (Vincent/Perrin 1999: 297).

Метапрагматика управног говора: форме и функције

Говорник, да би у дискурсу сигнализирао тренутак када прелази на управни говор, за то користи различите метапрагматичке маркере; неки од њих су супрасегменталне природе, на пример промена интонације, јачине или тона говора. У примерима дискурса које смо до сада разматрали, један од сигнала преласка на управни говор је и промена кода. Најчешће дискурзивно средство за ову врсту сигнализације у сваком случају представљају глаголи говорења (*verba dicendi*), који претходе цитираном исказу или га прекидају (исп. Lucy 1993a: 92).

На основу до сада наведених сегмената дискурса у овом поглављу, као и оних који следе, можемо закључити да је далеко најчешћа форма која сигнализира цитирање нечијег исказа *вели* (ређе *велим*), затим по фреквенцији следи *реко*, док се спорадично јавља форма *каже*.¹⁰ Сличну слику пружају и наративни фрагменти у којима се јавља управни говор без алтернативе кодова:

[6]

[6.1] *И што сам рекао, сам рекао овом йоју, штај йој је од мога сџрица унук:*

[6.2] *Добро Миодраже, ко ће ове новине илајшии? Ја што добивам већ неко колко година*

[6.3] *Па вели, добиваш ти, добивамо и ми у манастџиру*

[6.4] *Кад они нису, њихова администрација није кадра установиши куд се ше новине шаљу, јел штај човјек жив ил није, ако, вели, њима није сџало, није ни шеби*

[7]

[7.1] *И ша бака, йокојна баба Ане, она изађе шу*

[7.2] *и вели, ја сам...*

[7.3] *ја сам, вели, йородила...*

[7.4] *Да, ја сам иша најџрије йо њу, доле, и она*

[7.5] *вели јој, идем, идем,*

[7.6] *само да ја уздем, вели, своје сџвари*

[8]

[8.1] *Ја сам се, на йриме, вјенчала шамо где је муж, у Милићима, и шамо је био у једној кући мајшични урад, он је био у Београду у војски,*

[8.2] *онда знам да ми је река йази како ћеш ми се йошйисаши,*

[8.3] *вели он,*

¹⁰ Поменуте глаголе не наводимо у инфинитиву већ у облику у коме се јављају у дискурсу, зато што саматрамо да је тај облик од великог значаја за функцију управног говора, о чему ће нешто касније бити више речи.

[8.4] *мислио сам да не знаш ћирилицу,*

[8.5] *ја реко, ойростџи, ја сам учила ћирилицу.*

Осим у већ наведеним контекстима, облик *вели* јавља се и у исказима као маркер управног говора чији примарни аутор није спецификован. Овакав образац употребе управног говора одговара функцији ауторитета како је дефинишу Vincent и Perrin (1999) и карактерише га одсуство временске и просторне контекстуализације и могућност да се управни говор елиминише а да се притом не промени основна порука исказа: „this indicates that the informational content of an authority-driven reported utterance is not carried by the metadiscursive clause (cf. the verb *say/tell* [у нашем случају *вели*]), but the quote itself“ (op. cit., 302).

[9]

[9.1] *Зашто ишло, вели.*

[9.2] *куд ће онда дјеца са српским језиком, неће знаи словенски,*

[9.3] *џако да је џо љрешло све на словенски језик*

Управни говор је у примеру бр. 9 истовремено средство којим аутор дискурса успоставља дистанцу, или бар амбивалентан однос, према садржају цитираног исказа. Ауторски исказ би у овом примеру функционисао и без глагола говорења, али би онда став изражен у 12.2 био представљен као став аутора.

У примерима бр. 10 и 12, функција ауторитета управног говора слична је оној која изражава колективни став стечен дуготрајним искуством, где је форма исказа *каже се (да), људи кажу (да)*:

[10]

[10.1] *Па сад свадба нема више оних сџарих обичаја. Прије дошли су џо млади са барјаком, обавезно,*

[10.2] *јер вели, џамо љриџадам куд ме барјак довео*

Овај пример интересантан је пре свега због односа између управног и неуправног говора и могућности њиховог варирања. Функцију ауторитета који проистиче из колективног искуства било би могуће реализовати неуправним говором, исказом:

јер каже се/(људи) веле да она (млада) џамо љриџада куд је барјак довео,
као у следећем примеру:

[11] *А ако сањаш некога у белом, џо исџо веле да ни добро, да.*

Могућност преношења овог садржаја из 10.2 управним говором искључена је чињеницом да оно што се пренесеним исказом изражава није универзално, већ је примењљиво само на један део људи (тј. невесте), тако да се исказ

јер каже се/(људи веле): шамо ѝријадам куд ме барјак довео

садржински не уклапа у ауторски дискурс. Наравно, постоји могућност изражавања овог садржаја управним говором на следећи начин:

јер каже се/(људи) веле: млада шамо ѝријада куд је барјак довео,

али би се тиме изгубила идиоматичност цитираног исказа, која је у ствари сигнал функције ауторитета који проистиче из колективног искуства. Аутор дискурса се ипак одлучује да садржај који треба да има одлике универзалног става стеченог колективним и дуготрајним искуством изрази кроз исказ који подразумева парцијалност, чиме нарушава логичку структуру свог исказа (јасно је да његов исказ не треба тумачити као *млада вели шамо ѝријадам куд ме барјак довео*), али на рачун тога искориштава могућност употребе управног говора.

Размотримо сада управни говор у сегменту бр. 12, где аутор границе управног говора са функцијом колективног ауторитета помера још корак даље.

[12]

[12.1] *Сова када ћурличе,*

[12.2] *јао, вели,*

[12.3] *или ћук, што је... како би реко — од кукавице самац. Он кад ћурличе*

[12.4] *јој, вели, неко ће умријети*

[12.5] *А кад сова, обично ако је жена која шрудна,*

[12.6] *онда вели, сова, јој, вели,*

[12.7] *џјевала је цијелу ноћ ћуруу, ћуруу*

[12.8] *да ће цуру родиши. Да.*

Држећи се садржаја, основну поруку исказа изражених управним говором можемо трансформисати на следећи начин:

Сова када ћурличе, или ћук, вели (се)/људи веле (да) неко ће умријети

А кад сова џјева ћуруу, ћуруу, вели (се)/људи веле (да) ће жена цуру родиши

У овом случају, као што се види, могуће је путем управног говора изразити став који представља израз колективног искуства. Аутор дискурса, међутим, овом управном говору придаје конкретног аутора, у фрагментима 12.2 и 12.4 експресивизацијом исказа (увођењем ин-

терјекција), а у фрагментима 12.6–7 експресивизацијом, временском конкретизацијом (*ијевала је цјелу ноћ*) и конкретизовањем аутора наведеног исказа (*жена*). Што се фрагмента 12.8 тиче, он се може тумачити на два начина кад је у питању однос између његовог садржаја и ауторског дискурса, с једне, и наведеног исказа у оквиру ауторског дискурса, с друге стране:

онда *вели* да ће *цуру родити* =

а. онда *људи веле* / онда се *вели* да ће *цуру родити*

б. онда (*шо значи*) да ће *цуру родити*.

Трећа могућност, да у се у наративу, у континуитету са 12.6 и 12.7, задржава „туђи глас“ (овде конкретизацијом придат жени), искључена је глаголским обликом у 3. лицу јединине, јер би у том случају исказ морао гласити *да ћу цуру родити*. У сваком случају, дакле, аутор дискурса глас који је описаним поступцима придао конкретном говорнику, тај глас од њега одузима; у варијанти а) „враћа“ га уопштеном ауторитативном говорнику (*људи*), док у другом случају мења перспективу приповедања, узимајући тај глас за себе, чиме се у његовом дискурсу укида присуство туђег дискурса.

Још један израз функције ауторитета путем употребе управног говора представљају случајеви када се аутор дискурса позива на исказе које је он сам већ изговорио. Тада је глагол говорења у 1. лицу јединине и аутор дискурса истовремено је аутор цитираног исказа:

[13] *А велим, млади неће шо ни чути.*

[14] *Оно не знам, велим ти, шо би требало сад прочитати и гледати, па јуно јуно ствари има, имена рецимо, па, и тако, нећачних.*

[15] *Кажем, ти јадни Срби, шо је, шо је, шо је чудеж Божји.*

[16] *Само кажем, нема онога тачнога да би човјек поверовао, шо се неће никад ни знати.*

Трећа од ненаративних функција управног говора коју наводе Vincent и Perrin (1999), функција подржавања, врло је ретка у дискурсу Срба у Белој Крајини. Забележили смо је у следећим примерима:

[17]

[17.1] *Моја јокојна баба јо мајери, био јој муж злочест*

[17.2] *Онда кад су га... ишли у сироводу, она није хтела бугарити, шо се звало бугарење*

- [17.3] *Вели, ајде Лајто, рекни,*
 [17.4] *а она шито ће: јоој,*
 [17.5] *џа забугари: јој, Мико, господару, да ми је барем осам дана без шебе џоживити* (смех)
 [17.6] *дал је што шако било ил су џосле...*
 [17.7] *вели, Лајто,*
 [17.8] *била Лајта јој било име*
 [17.9] *ну још*
 [17.10] *а нека, нека, ја сам досџа* (смех)
 [17.11] *Је било штога нарицања, ауу*
- [18]
 [18.1] *И онда ја дошо случајно шамо,*
 [18.2] *а шај човек из суседног села је дошо џа је што нешто исто*
 [18.3] *хокус-џокус, ово-оно,*
 [18.4] *е сад џему је било мало незгодно,*
 [18.5] *он је мислио да сам ја био ветџеринар,*
 [18.6] *џа вели, а џа знаџе кај, ја сам... ја се мало разумем у живину*
 [18.7] *ово-оно*
 [18.8] *као изговарао се џреда мном*
 [18.9] *Ја реко, не сметџа мени*

У овим примерима, аутори дискурса не само да преносе исказ друге особе (17.3–5, 17.7, 17.9–10, 18.6), него је цитирани исказ друге особе праћен нараторовом оценом и карактеризацијом (17.5, 18.8). Оно што је такође интересантно у другом примеру је нараторова карактеризација туђих радњи (18.3) и садржаја туђег говора (18.7) на начин којим се у врло малој мери преноси садржај тих радњи и говора, али је зато нараторова субјективна оцена изразито присутна. Иако се овде не ради о директном или индиректном преношењу туђег говора, на основу нараторовог исказа могуће је стећи извесну представу о том говору. И овде је на неки начин у питању функција подржавања, с тим што нема односа између метадискурзивног коментара наратора и цитираног исказа друге особе (тај однос постоји између 18.6 и 18.8), већ је исказ 18.7 супституција за туђи говор (који би био наставак туђег говора у 18.6) и истовремено нараторов метадискурзивни коментар који се односи на одређене особине туђег говора. Као што истичу Vincent и Perrin (1999: 297), „the support function is activated when the aim of the reported speech is to bring out certain properties of discourse“.

Однос између управног и неуправног говора
у наративном дискурсу Срба у Белој Крајини

Информатори са којима смо водили разговоре у православним селима Беле Крајине током теренског истраживања врло су ретко у свом дискурсу прибегавали изношењу оцена о форми или садржају туђег говора. Отуда је у том дискурсу управни говор са функцијом подржавања практично одсутан, пошто он такву оцену подразумева, јер се јавља у спрези са коментаром аутора дискурса у коме он истиче неке од особина цитираног исказа. Најчешћа форма управног говора у њиховом дискурсу је она у којој се управни говор сигнализира семантички неутралним глаголима (*вели, реко, каже*) — из којих се не може антиципирати став наратора према дискурсу који цитира и према његовом аутору. У многим језицима, глаголе говорења који функционишу као метапрагматички сигнали управног говора карактерише окамењена форма и ограниченост облика који се јављају у употреби (Lucy 1993a). То можемо рећи и за два најчешћа облика у дискурсу Срба у Белој Крајини — *вели* и *реко*; ови глаголи у комбинацији са директно цитираним туђим говором, еквивалентно енглеској конструкцији *say* + директни цитат, представљају „the most neutral of these combinations (...) and characterize [...] the reported utterance the least (...) [T]he lexical verb does not truly assert anything *specific* about the communication.“ (Lucy 1993a: 96, курзив у оригиналу).

Lucy (*op. cit.*, 97) пружа следеће објашњење за то да су управо овакве комбинације најчешће у наративном дискурсу: „The form of the reported utterance is effectivelly foregrounded, but only as a particular, not as a token of a form type. The reporting utterance can replicate pragmatic dimensions of the reported utterance (e.g., through characteristic intonation or vocabulary selection), but they are not thereby really characterized (referred to and predicated about) but rather presented. Because *say* is so semantically neutral as a framing verb, the reported utterance carries relatively more of its own pragmatic weight and, ultimately, more of the pragmatic value of the reporting utterance as a whole. In other words, the entire reporting utterance tends to take on the pragmatic coloring of the reported utterance.“

Lucy у овом цитату скреће пажњу на то да конструкција са семантички неутралним глаголом говорења и управним говором омогућава да се цитирани исказ представи а да се при томе вредносно не карактерише. И Searle (1969) истиче да је у управном говору цитирани језички материјал приказан, представљен. Такав став преузима и Recanati и објашњава да то значи да „a token is produced and the atten-

tion of the audience is drawn to that token. Moreover, it is presented with a particular, *demonstrative intention*“ (Recanati 2000: 181, курзив у оригиналу). Clark (1996: 174) наводи да „the point of demonstrating a thing is to enable addressees to experience selective parts of of what it would be like to perceive the thing directly“.

Наведеним се може објаснити и чињеница да у својим наративима Срби у Белој Крајини далеко чешће прибегавају управном говору него што користе неуправни говор, чије ретке примере употребе дајемо као илустрацију:

[19] *Да, он каже да ова мала, ова старија, он каже да она чак и није знала словеначки док није кренула у школу.*

[20] *Мој ђрадјед, од мога оца ђрадјед, он је служио војску седам година. И каже да су носили од куће храну...*

[21] *Неко каже да је све то било у Жумберку, онда из Жумберка се вамо насељивало.*

С друге стране, наратори не само да одређене делове свог искуства преносе управним говором, него користе управни говор, конструишући и читаве дијалоге, и онда када је из садржаја наратива јасно да догађају који описују нису могли присуствовати, нити чути говор других особа који сада преносе (исп. бр. 12 и 17). И сами наратори цитираће туђег говора понекад прекидају екскурсима који показују да су свесни неадекватности употребе управног говора (исп. 2.6, 17.6), али то не виде као разлог да од њега одустану. Управни говор наратори даје аутентичност и ефекат веродостојности, пружајући истовремено наратору читав спектар могућности да поједине одлике управног говора искористи за изражавање своје језичке идеологије. Зато је он универзално распрострањена форма у наративном дискурсу.

*

Из анализираног дискурса Срба у Белој Крајини видели смо да употреба управног говора припадницима заједнице даје могућност успостављања различитих односа према другим члановима заједнице или припадницима других заједница, пре свега кроз коришћење различитих кодова које говорници имају на располагању. За најстарије чланове заједнице, који су најчешће били моји информатори, управни говор је такође средство којим се изражава ауторитет, један од основних идеолошких садржаја који се ишчитава из њиховог дискурса.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА:

- Álvarez-Cáccamo, C. 1996** — The Power of Reflexive Language(s): Code Displacement in Reported Speech, *Journal of Pragmatics* 25, 33–59.
- Бахтин, М. М.** [В. Н. Волошинов] 1922 — *Проблемы творчества Достоевского*, Ленинград: Прибой.
- Бахтин, М. М.** [В. Н. Волошинов] 1929 — *Марксизм и философия языка. Основные проблемы социологического метода в науке о языке*, Ленинград: Прибой.
- Бахтин, М. М. 1963** — *Проблемы поэтики Достоевского*, Москва.
- Бахтин, М. М. 1980** — *Марксизам и филозофија језика*, Београд: Полит [= Бахтин 1929]
- Bamgbose, A. 1986** — Reported Speech in Yoruba, in: *Direct and Indirect Speech*, F. Coulmas (ur.), Berlin — New York — Amsterdam: Mouton de Gruyter, 77–97.
- Banfield, A. 1982** — *Unspeakable Sentences: Narration and Representation in the Language of Ficton*, Boston: Routledge — Kegan Paul.
- Bauman, R. 1986** — *Story, Performance, and Event. Contextual Studies of Oral Narrative*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Besiner, N. 1993** — Reported Speech and Affect on Nukulaelae, in: *Responsibility and Evidence in Oral Discourse*, J. H. Hill, J. T. Irvine (ur.), Cambridge: Cambridge University Press, 161–181.
- Cameron, R. 1997** — A Variable Syntax of Speech, Gesture, and Sound Effect: Direct Quotations in Spanish, рад представљен на N.WAVE 26, Québec.
- Clark, H. H. 1996** — *Using Language*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Clark, H. H. / Gerrig, R. J. 1990** — Quotations as Demonstrations, *Language* 66, 764–805.
- Coulmas, F. 1986** — Reported Speech: Some General Issues, in: *Direct and Indirect Speech*, F. Coulmas (yp.), Berlin — New York — Amsterdam: Mouton de Gruyter, 1–28.
- Dobrzyńska, T. 2001** — Rendering Metaphor in Reported Speech: Pragmatic Contingencies, in: *Relative Points of View. Linguistic Representations of Culture*, M. Stroińska (yp.), New York — Oxford: Berghahn Books, 39–58.
- Dubois, B. L. 1989** — Pseudoquotation in Current English Communication: ‘Hey, she didn’t really say it’, *Language in Society* 18/3, 343–359.
- Ducrot, O. 1984** — *El Decir y lo dicho*, Buenos Aires: Hachette.
- Gal, S. 1979** — *Language Shift. Social Determinations of Linguistic Change in Bilingual Austria*, New York: Academic Press.
- Haberland, H. 1986** — Reported speech in Danish, in: *Direct and Indirect Speech*, F. Coulmas (yp.), Berlin — New York — Amsterdam: Mouton de Gruyter, 219–253.
- Heath, S. B. 1989** — Language Ideology, in: *International Encyclopedia of Communications*, Vol. 2, New York 1989, 393–395.
- Irvine, J. T. 1989** — When Talk Isn’t Cheap: Language and Political Economy, *American Ethnologist* 16, 248–267.
- Jaffe, A. 1999** — *Ideologies in Action: Language Politics on Corsica*, Berlin — New York : Mouton de Gruyter.

- Johnstone, B. 1989** — 'He says... so I said': Verb Tense Alternation and Narrative Depictions of Authority in American English, *Linguistics* 25, 33–52.
- Кристал, Д. 2003** — *Смрти језика*, Београд: XX век.
- Lee, B. 1997** — *Talking Heads: Language, Metalanguage and the Semiotics of Subjectivity*, Durham — London: Duke University Press.
- Lucy, J. A. 1993** — Reflexive Language and Human Disciplines, in: *Reflexive Language: Reported Speech and Metapragmatics*, J. A. Lucy (ур.), Cambridge: Cambridge University Press, 9–32.
- Lucy, J. A. 1993a** — Metapragmatic Representational: Reporting Speech with Quotatives in Yucatec Maya, in: *Reflexive Language: Reported Speech and Metapragmatics*, J. A. Lucy (ур.), Cambridge: Cambridge University Press, 91–125.
- Macauley R. K. S. 1987** — Polyphonic Monologues: Quoted Direct Speech in Oral Narratives, *IPrA Papers in Pragmatics* 1(2), 1–34.
- Матијашевић, Р. 1980** — Бахтинова теорија говора, in: М. Бахтин, *Марксизам и филозофија језика*, Београд: Полит, IX–XL.
- Петровић, Т. 2002** — Етнолингвистичка грађа о Божићу код Срба у Белој Крајини, *Јужнословенски филолог* LVIII, 65–78.
- Петровић, Т. 2004** — Лингвистичка идеологија и процес замене језика на примеру Срба у Белој Крајини, у: *Скривене мањине на Балкану*, Б. Сикимић (ур.), Београд: Балканолошки институт САНУ, 217–228.
- Petrović, T. 2004a** — Serbian Populations in the Slovene Region of Bela Krajina and their Language-Related Identity Strategies, *Ethnologia Balkanica* 8, 91–102.
- Петровић, Т. 2004b** — Традиционална култура Срба у Белој Крајини у светлу замене језика, in: *Исследования по славянској диалектологији 10, Терминологическа лексика материјалне културе балканских славјан*, Г. П. Клепикова, А. А. Плотнокова (ур.), Москва: Институт славјановедения РАН, 183–203.
- Polanyi, L. 1982** — Literary Complexity in Everyday Storytelling, in: *Spoken and Written Language: Exploring Orality and Literacy*, D. Tannen (ур.), Norwood NJ: Ablex, 155–170.
- Recanati, F. 2000** — *Oratio Obliqua, Oratio Recta. An Essay on Metarepresentation*, Cambridge, MA — London: MIT Press — A Bradford Book.
- Searle, J. 1969** — *Speech Acts*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Silvestrein, M. 1979** — Language Structure and Linguistic Ideology, in: *The Elements: A Parasession on Linguistic Units and Levels*, R. Clyne, W. Hanks, C. Hofbauer (ур.), Chicago, 219–259.
- Silverstein, M. 1998** — The Uses and Utility of Ideology. A Commentary, in: *Language Ideologies. Practice and Theory*, B. B. Schieffelin, K. A. Woolard, P. V. Kroskrity (ур.), New York — Oxford: Oxford University Press, 123–145.
- Tannen, D. 1989** — *Talking Voices: Repetition, Dialogue and Imagery in Conversational Discourse*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Tsitsipis, L. 1998** — *A Linguistic Anthropology of Praxis and Language Shift: Arvanitika (Albanian) and Greek in Contact*, Oxford: Oxford University Press.
- Vincent, D. / Perrin, L. 1999** — On the Narrative vs Non-Narrative Functions of Reported Speech: A Socio-Pragmatic Study, *Journal of Sociolinguistics* 3/3, 291–313.

Winford, D. 2003 — *An Introduction to Contact Linguistics*, Oxford: Blackwell Publishing.

Woolard, K. A. 1998 — Language Ideology as a Field of Inquiry, in: *Language Ideologies. Practice and Theory*, B. B. Schieffelin, K. A. Woolard, P. V. Kroskrity (yp.), New York — Oxford : Oxford University Press, 3–47.

Summary

Tanja Petrović

IDEOLOGICAL FUNCTIONS OF REPORTED SPEECH IN THE PROCESS OF LANGUAGE SHIFT: THE CASE OF THE SERBS OF BELA KRAJINA

The article deals with ideological functions of direct and indirect speech, the discursive forms which, due to their reflexive potential, enable speakers to express their views on social reality through language use. The use of reported speech combined with code switching enables speakers to establish various relations and attitudes towards other members of their community as well as towards other communities' members. For the members of the oldest generation of the Serbs of Bela Krajina, reported speech is also employed to express authority, which is one of the principal ideological dimensions that may be read out from their discourse.